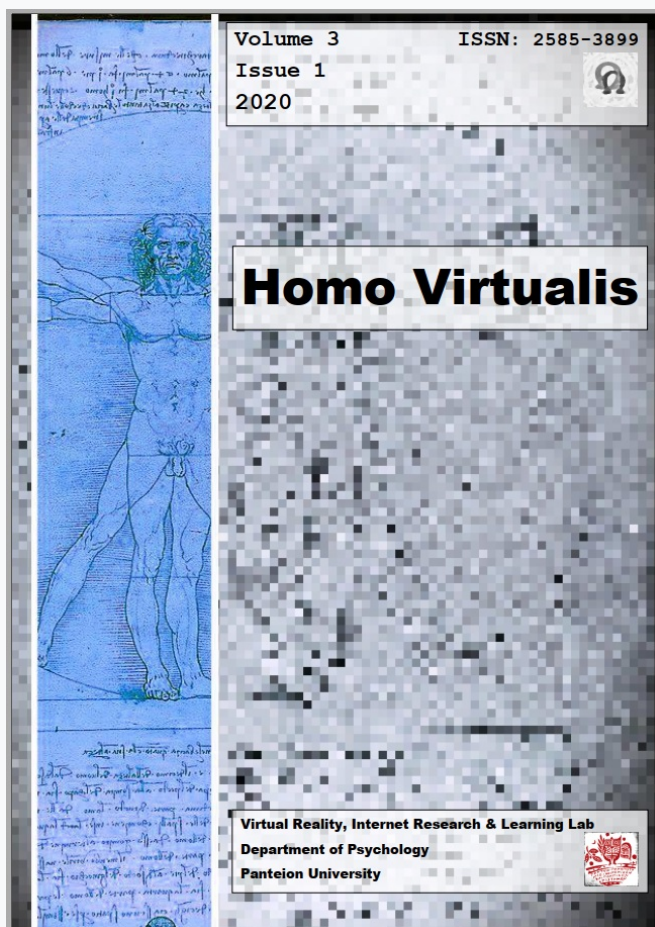

Homo Virtualis

Vol 3, No 1 (2020)

Human systems in time of COVID-19

Me and my virtual presence: an autoethnographic vignette

Christina Gkini

doi: [10.12681/homvir.23457](https://doi.org/10.12681/homvir.23457)

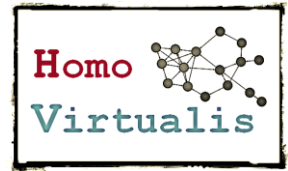
Copyright © 2020, Christina Gkini

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Gkini, C. (2020). Me and my virtual presence: an autoethnographic vignette. *Homo Virtualis*, 3(1), 55–70.
<https://doi.org/10.12681/homvir.23457>

Me and my virtual presence: an autoethnographic vignette

Christina Gkini¹

Abstract: Internet has allowed for a certain flexibility regarding the limits of connection, communication, and collaboration between people. It is, however, necessary that we maintain a critical stance towards its affordances so that we can continue to improve upon them. In this autoethnographic vignette, I will try to share my experience as a virtual, '*disembodied other*' in a collaborative learning environment, focusing mainly on the limitations and problems I encountered during the process. This experience pertains to the project *hub2001: An Internet Odyssey*, which was developed for the course *Cyber Cultures: Psychosocial implications* offered by the Psychology Department of Panteion University, Athens, Greece in the spring semester of the 2015-16 academic year. During this project, I participated virtually in the weekly lectures and meetings between the tutor and his assistants, and reflected, both individually and at the group level, on the course process. One of these reflections is further explored in this paper, aiming to present an experience which, although personal, can contribute in our understanding of the lived reality of the increasingly more common remote collaboration and virtual presence, especially in academic environments.

Keywords: *virtual presence, virtual collaboration, education, autoethnography, phenomenology*

---

¹ Psychologist, graduate of Department of Psychology, Panteion University of Social and Political Sciences.
Email: christina_gini@hotmail.com

Εγώ και η δυνητική μου παρουσία: Μια αυτοεθνογραφική βινιέτα

Χριστίνα Γκίνη¹

Περίληψη: Το διαδίκτυο ως μέσο έχει επιτρέψει μια ευελιξία στα σύνορα της επαφής, επικοινωνίας και, ιδιαιτέρως, συνεργασίας των ανθρώπων. Είναι όμως απαραίτητο να διατηρούμε μια κριτική ματιά στις δυνατότητες αυτές, δεδομένου των σύγχρονων τεχνολογικών υποδομών και των αναγκαστικών περιορισμών που αυτές επιβάλλουν. Σε αυτή την αυτοεθνογραφική βινιέτα, θα προσπαθήσω να μεταφέρω την εμπειρία μου και το προσωπικό μου βίωμα ως ένας δυνητικός αποσωματωποιημένος άλλος μέσα σε ένα συνεργατικό εκπαιδευτικό πλαίσιο, εστιάζοντας ιδιαίτερα στους περιορισμούς και τα προβλήματα που συνάντησα κατά τη διάρκεια της διεργασίας αυτής. Η εμπειρία αυτή αφορά το εγχείρημα *hub2001: Η Οδύσσεια του Διαδικτύου*, το οποίο αναπτύχθηκε για την παιδαγωγική υποστήριξη του μαθήματος "*Η Κουλτούρα του Διαδικτύου: Κοινωνιο-Ψυχολογικές Προσεγγίσεις και Εφαρμογές*" του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κατά το ακαδημαϊκό έτος 2015-16. Κατά τη διάρκεια του εγχειρήματος, συμμετείχα διαδικτυακά στις εβδομαδιαίες διαλέξεις και συναντήσεις του διδάσκοντα και της ομάδας υποστήριξης, και αναστοχάστηκα, τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο, αναφορικά με τη διεργασία του μαθήματος. Έναν από αυτούς τους αναστοχασμούς θα διερευνήσω περαιτέρω σε αυτό το άρθρο, με στόχο την παρουσίαση μιας εμπειρίας η οποία, αν και βιωμένη με προσωπικό τρόπο, μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση του βιώματος της, ολοένα και συχνότερης, απομακρυσμένης συνεργασίας και της δυνητικής παρουσίας, με ιδιαίτερη αναφορά στο ακαδημαϊκό πλαίσιο.

Λέξεις κλειδιά: δυνητική παρουσία, διαδικτυακή συνεργασία, εκπαίδευση, αυτοεθνογραφία, φαινομενολογία

---

¹ Απόφοιτη του Τμήματος Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Email: christina_gini@hotmail.com

- Σκέφτομαι να προχωρήσω το μάθημα ένα βήμα παραπέρα. Θέλω να δημιουργήσω μια ομάδα υποστήριξης της διδασκαλίας, εμπνευσμένος από τη συστημική θεωρία και την ομαδική ψυχοθεραπεία. Θα ήθελα πολύ να είσαι μέρος της.
- Μα, Αλέξη (Μπράιλας), είμαι στη Νορβηγία!
- Δεν υπάρχει πρόβλημα. Θα βρούμε τον τρόπο να το κάνουμε να δουλέψει!

Εισαγωγή

Κάπως έτσι ξεκίνησε η συμμετοχή μου στο εγχείρημα *hub2001: Η Οδύσσεια του Διαδικτύου*², που έμελλε να αποτελέσει και ένα προσωπικό ταξίδι στις δυνατότητες και τους περιορισμούς της μέσω διαδικτύου συμμετοχής και συνεργασίας εντός ενός εκπαιδευτικού πλαισίου. Η φιλοσοφία και οι πρακτικές διαστάσεις του εγχειρήματος περιγράφονται αναλυτικά αλλού (Brailas, Avani, et al., 2017; Brailas et al., 2016, 2019; Brailas, Koskinas, et al., 2017; Brailas & Nika, 2015), είναι όμως σημαντικό να αναφέρουμε πως κεντρικό σκοπό του εγχειρήματος αποτελούσε η ισότιμη και ελεύθερη συμμετοχή όλων των φοιτητών μέσω εργασίας σε μικρές ομάδες ομοτίμων και, στη συνέχεια, στην εντός τάξεως ολομέλεια, και αναστοχαστικής πρακτικής τόσο των φοιτητών όσο και της ομάδας υποστήριξης με τη χρήση προσωπικών και συλλογικών αντίστοιχα blog. Σκοπός αυτής της αυτοεθνογραφικής βινιέτας (Tombro, 2016; Van Maanen, 2011) είναι να επικοινωνήσει στον αναγνώστη, με συστηματικό και ειλικρινή τρόπο, τη προσωπική μου εμπειρία συμμετοχής – δυνητικής παρουσίας μέσω τάμπλετ – και να προχωρήσει σε μια πλαισιοθετημένη πολιτισμική νοηματοδότησή της.

Η αυτοεθνογραφία αποτελεί μια μέθοδο μέσω της οποίας ο συγγραφέας γράφει για τη βιωμένη προσωπική του εμπειρία σε σχέση με μια κοινωνική κατάσταση χρησιμοποιώντας προσωπικό ύφος και πρώτο ενικό πρόσωπο (Sparkes, 2000; Wall, 2006). Οι αυτοεθνογραφικές βινιέτες αποτελούν, σύμφωνα με τον Humphreys (2005), ένα πολύτιμο μέσο ποιοτικής έρευνας για τον εμπλουτισμό της φαινομενολογικής αναπαράστασης του βιώματος και της αναστοχαστικότητας του ερευνητή. Με αφετηρία της ανθρωπολογικές μελέτες, η αυτοεθνογραφία μπορεί να μοιράζεται πολλά στοιχεία με άλλες αυτο-αφηγηματικές προσεγγίσεις, ωστόσο διαφοροποιείται γιατί προχωράει πέρα από την απλή αφήγηση, στην ανάλυση και ερμηνεία του προσωπικού βιώματος στο ευρύτερο πολιτισμικό συγκείμενο (Chang, 2008). Σύμφωνα με την Kristin Langellier, μια τέτοιου τύπου προσωπική αφήγηση αποτελεί «μια ιστορία του σώματος, ειπωμένη δια μέσω του σώματος, η οποία κάνει απτές τις πολιτιστικές συγκρούσεις» (Langellier, 1999, σ. 208). Έτσι, ως ερευνητική προσέγγιση, η αυτοεθνογραφία αποσκοπεί στην περιγραφή και τη συστηματική ανάλυση της προσωπικής εμπειρίας, ώστε αυτή να γίνει κατανοητή ως πλαισιοθετημένη πολιτισμική εμπειρία (Ellis, Adams, & Bochner, 2011). Ο Holt (2003) επισημαίνει ότι ο κυρίαρχος ιδιογραφικός χαρακτήρας της προσέγγισης

---

² Ο ιστότοπος του μαθήματος βρίσκεται στη διεύθυνση <https://hub2001.wordpress.com/>

αυτής δημιουργεί πολλές δυσκολίες κατά την κρίση ερευνητικών άρθρων αυτού του τύπου στα επιστημονικά περιοδικά με κριτές (peer review). Πολλοί ερευνητές, που ανήκουν κυρίως –αλλά όχι πάντα– στο θετικιστικό επιστημολογικό παράδειγμα, δεν αποδέχονται την προσέγγιση αυτή ως επιστημονική και επισημαίνουν τους περιορισμούς της (Atkinson, 1997; Öberg, 2017), ενώ άλλοι την αντιμετωπίζουν ως μια ναρκισσιστική ερευνητική πρακτική: αντί να κάνουν οι επιστήμονες έρευνα, ερευνούν τους εαυτούς τους (Delamont, 2009). Οι Ellis και Flaherty αναγνωρίζουν τέτοιες κριτικές ως έναν από τους βασικούς περιορισμούς στην επιστημονική μελέτη των συναισθημάτων και της βιωμένης εμπειρίας, και αναφέρουν πως «ερευνητές οι οποίοι γράφουν για τα δικά τους συναισθήματα κινδυνεύουν να χαρακτηριστούν από τους συναδέλφους τους ως συναισθηματικοί επιδειξιές» (1992, σ. 3). Οι κριτικές προς την αυτοεθνογραφική μέθοδο αντικατοπτρίζουν την απόσταση που μέρος της επιστημονικής κοινότητας προσπαθεί να πάρει από την έννοια της υποκειμενικότητας, όμως «[...] ο κοινωνικός κόσμος δεν μπορεί να μιλήσει για τον εαυτό του. Όλες οι προσπάθειες να παρουσιάσουμε την πραγματικότητα περιλαμβάνουν τη μετατροπή ενός άφωνου κοινωνικού κόσμου σε μια διαλογική μορφή που βγάζει νόημα» (Bochner & Ellis, 1992, σ. 166). Μια τέτοια μορφή αποτελεί η αυτοεθνογραφία ως ερευνητική προσέγγιση που προϋποθέτει μια ανάλογη κονστρουκτιβιστική και φαινομενολογική επιστημολογία για να γίνει κατανοητή και αποδεκτή ως επιστημονική πρακτική. Η Spry (2001) προχωράει περαιτέρω στον προσδιορισμό της αυτοεθνογραφίας ως *ενσώματης μεθοδολογικής πράξης* η οποία *επιτελείται*. Αυτή η επιτελεστική της διάσταση, την καθιστά μια βαθιά *μετασχηματιστική* εμπειρία, γιατί προϋποθέτει το μοίρασμα της ευαλωτότητας και την ενσυναίσθηση (από τον συγγραφέα και τον αναγνώστη), και γιατί καλλιεργεί τη δημιουργικότητα και τον αυθορμητισμό (Custer, 2014). Η αυτοεθνογραφία μας δείχνει πώς «ένα προσωπικό κείμενο μπορεί να κινήσει συγγραφείς και αναγνώστες, υποκείμενα και αντικείμενα, αφηγητές και ακροατές σε αυτόν τον χώρο διαλόγου, αντιπαράθεσης και αλλαγής» (Holman Jones, 2005, σ. 764). Είναι αυτή ακριβώς η διάσταση της αυτοεθνογραφίας την οποία θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε στη βινιέτα που ακολουθεί.

Η βινιέτα

Κοιτώντας πίσω, πράγματι βρήκαμε «τον τρόπο να το κάνουμε να δουλέψει», παρότι αυτή μου η συμμετοχή, ως μέλος μιας καινοτόμου ομάδας υποστήριξης, στο εγχείρημα αυτό και δη η απομακρυσμένη μου συμμετοχή, ως ένας «δυνητικός Άλλος», αποτέλεσαν μια πρωτόγνωρη εμπειρία τόσο σε προσωπικό όσο και στο ομαδικό επίπεδο. Κατά τη διάρκεια του εξαμήνου, συμμετείχα απομακρυσμένα στις εβδομαδιαίες διαλέξεις του μαθήματος αλλά και σε συναντήσεις με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας υποστήριξης και τον διδάσκοντα (Α. Μπράιλας), καθώς και αναστοχαζόμουν γραπτώς, όπως και τα υπόλοιπα μέλη, αναφορικά με τη διεργασία του μαθήματος. Το blog post «Η δυνητική παρουσία» (getyourkicksoncemore, 2016) αποτέλεσε, έτσι, μια προσπάθεια αρχικά κατανόησης αλλά κυρίως μοιράσματος της εμπειρίας της απομακρυσμένης συμμετοχής. Παρά την επικέντρωση στις δυσκολίες και τους περιορισμούς, αντιπροσωπεύει μια ειλικρινή αποτύπωση της καθαρά

προσωπικής μου «Οδύσσειας του Διαδικτύου» αναφορικά με τη δυνητική, απομακρυσμένη συμμετοχή, δεδομένων των σημερινών τεχνολογικών περιορισμών οι οποίοι χρόνο με το χρόνο, σταδιακά, αίρονται.

Πρακτικοί περιορισμοί

α) Σύνδεση

Παρά το ότι μιλάμε πλέον για «γρήγορο internet», η ταχύτητα των συνδέσεων, ιδιαιτέρως στον Ελλαδικό χώρο, δεν είναι και η ιδανικότερη για όλες τις δυνατότητες που η τεχνολογία προσφέρει. Η βίντεο-κλήση δια μέσω Skype απαιτεί ιδιαιτέρως καλές ταχύτητες σύνδεσης, οι οποίες δυστυχώς δεν μπορούν να επιτευχθούν δια μέσω της σύνδεσης του Παντείου. Στην πραγματικότητα, εκπλαγήκαμε όλοι ευχάριστα από το γεγονός ότι μια τέτοια βίντεο-κλήση ήταν εφικτή: συνήθως το «σήμα» στις περισσότερες αίθουσες είναι ασθενές ή ανύπαρκτο, έτσι όταν η σύνδεση πραγματοποιήθηκε και η ποιότητα ήταν αρκετά καλή, θεωρήσαμε τους εαυτούς μας εξαιρετικά τυχερούς. Για να είμαι ειλικρινής, δεν περίμενα καν να μπορούμε να έχουμε εικόνα. Παρά την ευχάριστη αυτή έκπληξη, η σύνδεση ορισμένες φορές δημιουργεί δυστυχώς αρκετά προβλήματα. Στις σημειώσεις κάθε συνάντησης υπάρχει κάπου γραμμένη με κεφαλαία γράμματα η φράση «ΔΕΝ ΑΚΟΥΩ». Είναι περισσότερο η απογοήτευση ή ο εκνευρισμός που με κάνουν να την καταγράφω κάθε φορά που χάνω περισσότερες από δύο-τρεις προτάσεις, προτάσεις οι οποίες συνηθέστερα προέρχονται από τους φοιτητές, κάτι που αυξάνει σαφώς την απογοήτευση και τον εκνευρισμό μου. Φυσικά, αυτά που χάνονται λόγω προβλημάτων σύνδεσης είναι περισσότερο από δύο-τρεις προτάσεις ανά φορά, αλλά συνήθως είναι σε κάποιο βαθμό εφικτό να συμπληρώσω το νόημα των λεγομένων των φοιτητών από τα συμφραζόμενα. Πολλές φορές έχει αποδειχτεί ιδιαιτέρως βοηθητική κάποια «απάντηση» ή κάποια «αναπαραγωγή» του νοήματος από τον διδάσκοντα: συνήθως η συσκευή βρίσκεται πλησιέστερα σε αυτόν, έτσι η φωνή του είναι αρκετά καθαρότερη. Ο εγκέφαλος φροντίζει να συμπληρώσει τα υπόλοιπα, έτσι σε γενικές γραμμές δε νιώθω ότι χάνεται κάτι πολύ σημαντικό από το νόημα της συζήτησης. Όμως δεν είναι μόνο το «νόημα» αυτό το οποίο προσωπικά με ενδιαφέρει. Κάποιες φορές μια λέξη ή μια πρόταση μπορεί να εκκινήσει μια εντελώς διαφορετική σκέψη, να κινητοποιήσει μια νέα αναστοχαστική ροή και να οδηγήσει εν τέλει σε μια εντελώς διαφορετική νοηματοδότηση. Τα αισθητήρια του καθενός «πιάνουν» μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα κάποιες φορές και έτσι, όποιο πρόβλημα «εισροής» πληροφορίας βιώνεται σαν χάσιμο ενός μέρους της πραγματικότητας της συνάντησης.

Τα προβλήματα σύνδεσης δεν αφορούν μόνο την «εισροή» πληροφορίας σε εμένα δια μέσω της συσκευής, αλλά και την «εκροή» πληροφορίας. Αν και φαίνεται να μην είναι η σύνδεση αυτό που παίζει το βασικό ρόλο στα προβλήματα σε αυτόν τον τομέα, έχει και αυτή το ρόλο της στη δυσκολία παραγωγής αυτού του «εξ' αποστάσεως λόγου». Οι καθυστερήσεις στη μετάδοση με κάνουν κάποιες φορές σκεπτική για το αν η αντίδραση μου είναι συγχρονισμένη με τη δράση ή αν, για παράδειγμα, κουνάω το κεφάλι μου σε ένδειξη συμφωνίας τη στιγμή που συμβαίνει

κάτι εντελώς διαφορετικό από αυτό με το οποίο συμφωνώ. Η εικόνα αυτή μοιάζει λίγο αστεία, όμως έχει αξία στο βαθμό στον οποίο μπορεί να λειτουργεί αποτρεπτικά και για άλλες μορφές εμπλοκής στο μάθημα, πέραν ενός απλού γνεψίματος συμφωνίας. ...

Ένα στοιχείο που μπορεί να βελτιώνει τα προβλήματα σύνδεσης (έστω σε κάποιο μικρό βαθμό) είναι φυσικά το να κλείσω από μέρους μου τη λειτουργία της κάμερας. Κάτι τέτοιο είναι εφικτό όταν η συσκευή «βλέπει» προς τον διδάσκοντα, αλλά όχι όταν είναι στραμμένη προς τους φοιτητές. Καθώς όμως είναι βοηθητικό, συνήθως προβαίνω σε αυτή τη δράση και, σε περίπτωση που η συσκευή στραφεί προς τους φοιτητές ώστε να μιλήσω, να σχολιάσω κάτι κ.ο.κ., θα πρέπει να φροντίσω ταχύτατα όλα να είναι στη θέση 'ον' και να λειτουργούν όπως πρέπει: μικρόφωνο, κάμερα και η δική μου θέση σε σχέση με την κάμερα. Αφήνω αυτή τη καθυστέρηση κάποιων δευτερολέπτων μέχρι να βρεθούν όλα στη θέση τους να αποδοθεί στην ταχύτητα του διαδικτύου και πιστεύω ότι συνήθως το αποτέλεσμα δεν είναι ιδιαιτέρως δραματικό. Όμως, σε κάποια από τις συναντήσεις (την έκτη κατά σειρά), κάτι δεν πήγε τόσο καλά. Συγκεκριμένα, είχα ξεχάσει ότι η κάμερα μου δεν ήταν ανοιχτή. Στραμμένη, δια μέσω του tablet προς τους φοιτητές, σχολιάζοντας κάτι σχετικά με το μάθημα -φυσικά με κάποιο άγχος λόγω της μη εξοικείωσης μου με τη δημόσια ομιλία, έστω και την απομακρυσμένη-, ήρθα αντιμέτωπη με μια εικόνα ανέκφραστων προσώπων. Συνήθως, όταν το τάμπλετ στρέφεται προς το «κοινό», οι φοιτητές κοιτούν, χαμογελούν, είναι περίεργοι και, εν πάσει περιπτώσει, εμφανίζουν μια συναισθηματική αντίδραση. Εκείνη τη φορά όμως τίποτα. *«Μα γιατί δε βλέπω κάποια αντίδραση; Γιατί δε γελάνε ή κάτι τέλος πάντων;»* Ένωσα τόσο άβολα που δεν κοιτούσαν καν που για κάποιο λόγο βγήκε απ' το στόμα μου ένα απολογητικό *«Μη με κοιτάτε, είμαι και με τις πιτζάμες!»*, κάτι το οποίο, πέραν του ότι ήταν μια φράση ανυπερβλήτου πανικού χωρίς κάποιο ιδιαίτερο νόημα (!), φαίνεται να είχε να κάνει με το βαθύτερο συναίσθημα της απόστασης από τη φυσική διαδικασία, αλλά κυρίως εκείνη τη στιγμή με το βίωμα αυτής της «απροθυμίας» να με κοιτάζουν, της έλλειψης αυτού του «ενθουσιασμού» που συνήθως επιδείκνυαν προς τον «άνθρωπο μέσα στη συσκευή». Αφού τελείωσα (άρον-άρον) αυτά που είχα να πω και αφού το tablet γύρισε προς την αντίθετη πλευρά, συνειδητοποίησα τι ακριβώς είχε συμβεί: η κάμερα μου ήταν απενεργοποιημένη. Δεν ήμουν καν μια απομακρυσμένη εικόνα, ένα κινούμενο πρόσωπο εντός μιας συσκευής, ένας δυνητικός Άλλος: ήμουν απλά μια φωνή «από το υπερπέραν». Ήταν φυσιολογικό να μην κοιτούν γιατί δεν υπήρχε τίποτα να δουν. Ήταν φυσιολογικό να μην αντιδρούν συναισθηματικά γιατί κανείς δεν χαμογελάει σε μια φωνή που ακούγεται από ένα μεγάφωνο. Ένωσα ανόητη για το ότι δεν συνειδητοποίησα πως η κάμερα μπορεί να είναι κλειστή και, φυσικά, ακόμη περισσότερο ανόητη για το σχόλιο περί των πιτζαμών, το οποίο εν τέλει μάλλον ακούστηκε ως μια δικαιολογία για το ότι η εικόνα μου ήταν απενεργοποιημένη: *«Μη με κοιτάτε, είμαι και με τις πιτζάμες»*.

β) Συσκευές: *Θόρυβος*.

Στην πραγματικότητα, είναι αρκετά δύσκολο να παρακολουθήσεις μια ολόκληρη εκπαιδευτική συνεδρία από απόσταση, ιδιαιτέρως όταν αυτή γίνεται με τρόπο ώστε οι φοιτητές να συμμετέχουν έντονα, να μιλούν μεταξύ τους σε μικρές ομάδες, να είναι δραστήριοι και ενεργοί. Τα μικρόφωνα «πιάνουν» τα πάντα. Στην πραγματικότητα ακούς ένα διαρκή θόρυβο ο οποίος αυξομειώνεται χωρίς προειδοποιήσεις. Αν προσπαθήσει κανείς να χαμηλώσει την ένταση των ακουστικών ώστε να μειώσει λίγο αυτούς τους θορύβους, τότε δε θα μπορεί να ακούσει καθαρά όταν οι συμμετέχοντες μιλούν, πιθανών ίσως και λόγω των προβλημάτων με τη σύνδεση. Το αποτέλεσμα είναι εξαιρετικά κουραστικό, σχεδόν εξαντλητικό. Ένας μόνιμος θόρυβος τριών ωρών απευθείας στο αυτί του ανθρώπου, είναι κάτι που προκαλεί με βεβαιότητα μια αίσθηση κόπωσης και πονοκεφάλου. Ενώ συναισθηματικά νιώθεις ευχαριστημένος με τη διεργασία του μαθήματος, αυτή η αίσθηση εξάντλησης φαίνεται κάποιες φορές να υπερνικά τα θετικά συναισθήματα. Κάποιες φορές ένιωσα ότι απλά δεν αντέχω άλλο, ότι θέλω απλώς να τελειώσει το τρίωρο. Είναι πράγματι κρίμα να νιώθω έτσι, ιδιαίτερα καθώς στην πραγματικότητα η διαδικασία είναι κάτι που απολαμβάνω ιδιαιτέρως και στην οποία χαίρομαι ειλικρινά για το ότι μπορώ να συμμετέχω.

Τα προβλήματα ήχου είναι φυσικά διπλής κατεύθυνσης. Ο ήχος που λαμβάνω είναι περίεργος σε σύγκριση με όλα τα χαρακτηριστικά του φυσικού ήχου και έτσι είμαι βέβαιη ότι και ο ήχος που παράγω θα είναι με παρόμοιο τρόπο περίεργος. Πέραν των καθυστερήσεων που ανέφερα προηγουμένως, η ένταση είναι ένα άλλο σημείο προβληματισμού. Δεν έχω καμία απολύτως ιδέα πως -ή μάλλον πόσο- ακούγομαι. Σε ένα διάλειμμα προσπαθήσαμε να κάνουμε μια κουβέντα με μια εκ των βοηθών. «Κάτσε», είπε, «να σε χαμηλώσω γιατί ακούγεσαι σε όλο το αμφιθέατρο». Σε ένα άλλο διάλειμμα προσπαθήσαμε να τα πούμε λίγο με δύο άλλες βοηθούς: δεν μπορούσαν να με ακούσουν παρά το ότι βρίσκονταν πολύ κοντά στη συσκευή. Ενώ όμως καταλάβαινα ότι η ένταση ήταν ιδιαιτέρως χαμηλή, φοβόμουν ταυτόχρονα ότι μπορούσαν να με ακούσουν άλλοι οι υπόλοιποι εντός της αίθουσας. Αν και αυτό δεν έχει λογική, η έλλειψη εμπειρίας στο τι ακούγεται εκεί, κάνει πολύ δύσκολο το να μιλήσεις φυσιολογικά. Είναι άβολο και με κάποιο ασυνείδητο τρόπο, ίσως τελικά να αποφασίζεις να μη μιλήσεις καθόλου ώστε να τελειώσεις όλη αυτή την άβολη κατάσταση για όλους. Αναφορικά με τη περισσότερο 'δημόσια' ομιλία εντός της αίθουσας, στο εδώ-και-τώρα, στο δωμάτιο στο οποίο βρίσκομαι όταν συνδέομαι απομακρυσμένα με το Πάντειο, φαίνεται να φωνάζω περισσότερο αντί να μιλάω. Η εικόνα που μοιάζει να ταιριάζει εδώ είναι μιας γιαγιάς που φωνάζει στο τηλέφωνο (ιδιαιτέρως στο κινητό τηλέφωνο), γιατί δε μπορεί να γνωρίζει ή να καταλάβει πώς η φωνή μεταδίδεται σε τόσο μεγάλη απόσταση δια μέσω αυτής της συσκευής. Μια παρόμοια πραγματικότητα με τη γιαγιά αυτή ζω κι εγώ.

Γνωρίζω ότι μπορώ να μιλάω κανονικά δια μέσω skype σε μια πρόσωπο-με-πρόσωπο (κυριολεκτικά μόνο πρόσωπο-με-πρόσωπο) επικοινωνία, όμως όταν μιλάς σε μια αίθουσα με τόσους ανθρώπους, πρέπει η φωνή σου να είναι δυνατότερη, όλοι το γνωρίζουμε αυτό δια μέσω της καθημερινής μας πράξης. Αυτή η καθημερινή πράξη όμως δεν περιλαμβάνει ούτε το skype, ούτε ένα tablet, ούτε

ισχυρά ή μη ηχεία, και έτσι το πόσο δυνατότερη θα πρέπει να είναι αυτή η φωνή εξακολουθεί να παραμένει ένα άλυτο μυστήριο τόσο για εμένα, όσο και για την προαναφερθείσα γιαγιά.

Στατικότητα:

Αν κανείς δεν έχει τη δυνατότητα να προμηθευτεί ή να δημιουργήσει ένα κινητό μέσο στο οποίο θα μπορεί να στηρίζεται ένα τάμπλετ (tele-presence robots), τότε έρχεται αντιμέτωπος με το πρόβλημα της στατικότητας. Ιδιαίτερος σε ένα περιβάλλον διδασκαλίας (και δη συμμετοχικής διδασκαλίας), η στατικότητα αυτή μπορεί να αποτελέσει ένα μεγάλο πρόβλημα. Προς ποια κατεύθυνση θα πρέπει να είναι η κάμερα; Προς την κατεύθυνση του λέκτορα και του υλικού ή προς την κατεύθυνση των συμμετεχόντων φοιτητών; Ακόμη και αν η επιλογή είναι η δεύτερη, τότε θα πρέπει κανείς να είναι ιδιαίτερος δημιουργικός στο που και πως η ηλεκτρονική συσκευή θα μπορεί να τοποθετηθεί ώστε να έχει θέα όλων των φοιτητών. Σε μια από τις προσπάθειες μιας τέτοιας τοποθέτησης της ηλεκτρονικής συσκευής κατ' αυτόν τον τρόπο, έχοντας θέα μονάχα ενός μέρους της αίθουσας, ήρθε στο μυαλό μου μια συνειδητοποίηση από το «Κρυφτό», το παιχνίδι της παιδικής μας ηλικίας: «Αν τους βλέπεις σε βλέπουν και αντίστροφα». Λίγα λεπτά αργότερα όμως, συνειδητοποίησα ότι οι ηλεκτρονικές συσκευές και οι κάμερες δεν λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο που λειτουργούν τα φυσικά αισθητήρια όργανα του ανθρώπου. Με έβλεπαν πολλοί περισσότεροι από όσους μπορούσα εγώ να δω. Ήμουν «τυφλή» στην περιφερειακή μου όραση και στα πλαίσια του τάμπλετ. Πάντα υπάρχει ένα τυφλό σημείο, ένα σημείο που δεν μπορούμε να δούμε. Το δικό μου τυφλό σημείο όμως ήταν εξαιρετικά διευρυμένο. Και, φυσικά, στην περίπτωση αυτή παρουσιάζεται και ένα άλλο πρόβλημα: Πόσο περίεργο μπορεί να είναι για τους φοιτητές να βλέπουν απέναντι τους, σε ένα υψηλότερο συνήθως σημείο, την εικόνα μονάχα του προσώπου ενός ατόμου; Στην ίδια συνάντηση, η εικόνα την οποία έφερα στο νου μου προσπαθώντας να φανταστώ τι μπορεί να βλέπουν οι φοιτητές, δεν ήταν άλλη από αυτή της παραδοσιακής «τάξης» του ελληνικού δημοτικού σχολείου, με την εικόνα του Χριστού, μια θρησκευτική εικόνα, να «εποπτεύει» ή ακόμη χειρότερα να «κρίνει» τη συμπεριφορά των μαθητών. Φυσικά, η εικόνα αυτή η οποία μου γεννήθηκε, οδήγησε σε ένα πολύ άβολο συναίσθημα και μια άλλου τύπου απόσταση από την εκπαιδευτική διαδικασία. Φαίνεται πως θα πρέπει να διαλέξει κανείς ανάμεσα στους δυο αυτούς τύπους αποστάσεων: της πρακτικής απόστασης όπου η συσκευή είναι γυρισμένη προς τον ομιλούντα, και της συναισθηματικής απόστασης, όπου ο «δυνατικός άλλος» είναι μια ιδιαίτερος περίεργη φιγούρα.

Το βίωμα αυτής της στατικότητας, αυτής της α-σώματης αίσθησης συμμετοχής, είναι πάντως ιδιαίτερος ενδιαφέρον. Όταν είσαι παρόν μέσω μιας συσκευής, τότε όλη σου η πραγματικότητα αφορά αυτή τη συσκευή. Νιώθεις, με κάποιο τρόπο, ότι είσαι αυτή η συσκευή. Και καθώς το μυαλό σου «κοροιδεύεται» κατά κάποιο τρόπο, βιώνεις τους περιορισμούς της συσκευής ως δικούς σου περιορισμούς, σε κάποιο έστω βαθμό. Για να το θέσω απλά: νιώθεις ένα βαθμό αναπηρίας. Ευτυχώς,

δεν βρέθηκα ποτέ σε κάποια θέση να έχω κάποιο σωματικό πρόβλημα που να επηρεάζει την κινητικότητα μου, αλλά πιστεύω ότι το βίωμα της μειωμένης κινητικότητας που νιώθω δια μέσω της δυνητικής αυτής παρουσίας μπορεί να πλησιάζει λίγο σε αυτή τη σωματική, φυσική δυσκολία. Και το ακόμη πιο ιδιαίτερο είναι ότι, όσο περισσότερο «επενδύεις», όσο περισσότερο «συνηθίζεις» σε αυτή τη δυνητική πραγματικότητα και όσο περισσότερο δική σου την κάνεις, τόσο αυξάνεται αυτό το αίσθημα αναπηρίας. Τις πρώτες φορές όπου ο Αλέξης (Μπράιλας) κινούσε το tablet, το τοποθετούσε σε κάποια άλλη θέση, το έστρεφε προς τους φοιτητές κλπ., ήταν κάτι αστείο, κάτι ιδιαίτερο, μια λογική και φυσική κατάσταση, η οποία ήταν ευχάριστη λόγω της αναγνώρισης του ότι συμμετέχω μέσω skype, είμαι «εντός» της συσκευής και, φυσικά, ο μόνος τρόπος να κινηθεί η συσκευή η οποία μεταφέρει την εικόνα μου είναι αυτός. Νομίζω όμως ότι μετά από κάποιο καιρό το tablet άρχισε να είναι λίγο λιγότερο μια «συσκευή η οποία μεταφέρει την εικόνα μου», και λίγο περισσότερο «εγώ», και όσο περισσότερο γινόταν «εγώ», τόσο αυτό το εγώ βίωνε μια μεγαλύτερης μορφής 'αναπηρία'. Είναι πράγματι ένα περίεργο συναίσθημα, να νιώθεις ότι κάποιος σε κουβαλά, σε μεταφέρει, φροντίζει να σε τοποθετήσει όσο δυνατόν καλύτερα, πιο «άνετα». Ξυπνάει όμως ένα συναίσθημα αβοηθησίας και ανικανότητας, το οποίο δεν θα έπρεπε να δικαιολογείται. Είναι τόσο περίεργο, όπου νιώθω αυτή τη στιγμή δυσκολία ακόμη και να μιλήσω για αυτό, να το καταγράψω... Ίσως ο εγκέφαλος μας δεν έχει αλλάξει, δεν έχει προσαρμοστεί ακόμα αρκετά ώστε να μπορεί να ξεχωρίζει μεταξύ φυσικών και δυνητικών εμπειριών ή συναισθημάτων (αν υπάρχει κάτι τέτοιο) κι έτσι φαίνεται να βρισκόμαστε εντός μιας ενδιάμεσης κατάστασης. Τελικά το εγώ μου, το μέρος το οποίο καταλαμβάνω ως άνθρωπος, φαίνεται να είναι κάπου ενδιάμεσα του φυσικού μου σώματος από τη μία, και της εικόνας που εμφανίζεται στο tablet από την άλλη. Με άλλα λόγια, ακόμη και η φυσική μου, σωματική παρουσία στο χώρο που πραγματικά καταλαμβάνω ως σώμα, φαίνεται να βιώνεται ως δυνητική τη στιγμή που συνδέομαι: είμαι πλήρως λειτουργική σωματικά και κινητικά, όμως ζω μια πραγματικότητα 'αναπηρίας', ζω κατά κάποιο τρόπο «μέσα» στη συσκευή. Weird stuff.

Θα μεταφέρω και μια ακόμη εμπειρία η οποία πιστεύω ότι έχει να κάνει με αυτή την αίσθηση της στατικότητας. Η έβδομη κατά σειρά συνάντηση, η έβδομη ενότητα «Ουτοπία ή Δυστοπία», πραγματοποιήθηκε δια μέσω μιας ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσας βιωματικής άσκησης. Κατά τη διάρκεια αυτής, οι φοιτητές κινούνταν στην αίθουσα ώστε να διαλέξουν κάποιες εικόνες-ερεθίσματα για την άσκηση αυτή. Κατά τη διάρκεια της επιλογής ερεθισμάτων, το tablet τοποθετήθηκε στο περβάζι των παραθύρων της αίθουσας, ένα σημείο στο οποίο είχαν τοποθετηθεί και οι εικόνες-ερεθίσματα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν το κεφάλι μου να είναι παρών κατά τη διάρκεια επιλογής. Οι φοιτητές έρχονταν, χάζευαν τις εικόνες, συζητούσαν μεταξύ τους για το τι θα επιλέξουν κλπ. Τόσο αυτοί όσο και εγώ φαίνεται να νιώθαμε λίγο άβολα. Κατ' αρχάς, από τη δική τους πλευρά, κανείς σχεδόν δεν κοίταζε ευθεία προς τη συσκευή, προς εμένα, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις παρατήρησα κάποια πλάγια βλέμματα ή μια γρήγορη αποστροφή του βλέμματος αν αυτό τύχαινε να πέσει στο tablet. Οι υπόλοιποι tutor assistants βρίσκονταν έξω από την αίθουσα, έτσι ώστε να δώσουν χώρο στους φοιτητές να

πειραματιστούν και να νιώσουν ελεύθεροι εντός της διεργασίας αυτής και, φυσικά, κάτι αντίστοιχο αποφάσισα να κάνω και εγώ. Προβληματίστηκα για το αν έπρεπε να απομακρυνθώ εντελώς από τον υπολογιστή μου, αφήνοντας την κάμερα να βλέπει στο κενό ή αν θα έπρεπε να παραμείνω εκεί ώστε να δηλώσω κατ' αυτό τον τρόπο το ενδιαφέρον και τη συμμετοχή μου στη διαδικασία του μαθήματος. Αποφάσισα κάτι ενδιάμεσο εν τέλει: έβγαλα τα ακουστικά μου και τα άφησα εμφανώς στο λαιμό μου με τρόπο ώστε, αν κάποιος κοιτούσε, να μπορούσε να καταλάβει ότι δεν ακούω τις συνομιλίες τους, και άρχισα να κάνω σχέδια στο τετράδιο δίπλα μου, ώστε να γίνει εμφανές ότι δεν παρακολουθώ συνειδητά, ότι δεν «κατασκοπεύω» το τι κάνουν με τις εικόνες, με τον ελεύθερο αυτό χρόνο της βιωματικής αυτής εργασίας. Και πάλι όμως ένιωθα άβολα. Κοίταξα προς τους υπόλοιπους. Ήταν μακριά. Δε μπορούσα να «ψιθυρίσω» σε κάποιον *«Πάρε με από εδώ, είναι σαν να τους κατασκοπεύω!»*. Μετά από λίγη ώρα αποφάσισα να σηκωθώ και απλά να γυρίσω τον υπολογιστή με τρόπο ώστε να βλέπω την οθόνη σε περίπτωση που η διεργασία αυτή τελειώσει, και αν κάποιος κοιτάξει, να βλέπει τη φιγούρα μου. Παρούσα αλλά όχι κεντραρισμένη πάνω τους. Αλλά αυτό δεν ήταν μια τόσο εύκολη, στιγμιαία απόφαση, καθώς ήταν σαν να αφήνω την όλη διαδικασία, σαν να απομακρύνομαι εντελώς από αυτό που συμβαίνει εκεί. Αν κανείς σταθεί έξω από την αίθουσα ώστε να δώσει ελευθερία κινήσεων στους φοιτητές, εξακολουθεί να ακούει, να βλέπει με την περιφερειακή του ματιά, να είναι προσιτός και κοντινός. Αν κανείς απομακρυνθεί από τη μικρή αυτή ζώνη αναμετάδοσης που είναι η κάμερα, είναι σαν να βάζει ένα τοίχο ανάμεσα σε αυτόν και τη διεργασία. Περισσότερο να πω, σχεδόν δε πήρα καθόλου τα μάτια μου από το laptop μου, από φόβο μήπως χάσω κάποιο βλέμμα, νεύμα ή χαιρετισμό που κάποιος μπορεί να απεύθυνε σε εμένα.

Αυτή η τελευταία εμπειρία συνδέεται φυσικά με την αίσθηση «αναπηρίας» και πιστεύω ότι μπορεί να δείξει και μια αίσθηση ανικανότητας όχι μόνο σε σχέση με την κίνηση, αλλά και σε σχέση με τη φωνή. Ο τρόπος με τον οποίο θα μπορούσε κανείς να επικοινωνήσει χωρίς να διακόψει τη ροή θα μπορούσε μονάχα να ήταν γραπτός. Για παράδειγμα, σε κάποιες περιπτώσεις όπου η έναρξη του μαθήματος καθυστερούσε για κάποια λεπτά, από άγχος μήπως κάτι δεν πάει καλά με τον εξοπλισμό μου ή μήπως κάτι συνέβαινε που δεν μας επέτρεπε να συνδεθούμε, προσπάθησα να στείλω κάποιο μήνυμα ώστε να δηλώσω διακριτικά την παρουσία μου: *«Είμαι εδώ και σας περιμένω»*. Η σκέψη, ή μάλλον τα συναισθήματα πίσω από αυτό το απλό μήνυμα ήταν πολύ πιο σύνθετα: *«Εδώ είμαι, μη νομίζετε ότι δεν είμαι παρούσα, ότι απλά δεν εμφανίστηκα. Το ξέρετε ε; ... Μήπως με ξεχάσατε; Μήπως γίνεται κάτι τόσο φανταστικό που απλά διέφυγε από τη προσοχή σας η σκέψη να ανοίξετε το skype; ... Γίνεσαι παρανοϊκή, δεν έχουν αρχίσει ακόμα, περίμενε λίγο ... Και αν κάτι πάει στραβά;»*, και ούτω καθεξής. Στη πέμπτη συνάντηση, η οποία ξεκίνησε περίπου μισή ώρα μετά την καθορισμένη ώρα του μαθήματος, αποφάσισα (αφού επανεκκίνησα το skype για να σιγουρευτώ ότι δουλεύει!) ότι ίσως ένα απλό γραπτό μήνυμα στο skype δεν είναι αρκετό, άλλωστε ο Αλέξης θα είναι απασχολημένος αν όντως το μάθημα έχει ξεκινήσει και δεν θα το δει. Έστειλα λοιπόν ένα μήνυμα στο Facebook της Μαριλίνας για να μάθω αν έχουν ξεκινήσει και, αν όντως υπήρχε κάποιο πρόβλημα, να το λύσουμε μαζί ώστε να συνδεθώ. Φυσικά, εντός αυτής της διαδικασίας κανείς δεν θα κοιτούσε το κινητό του, πόσο μάλλον το messenger, ούτε

εγώ θα το έκανα, είμαστε άλλωστε εντός μιας πανεπιστημιακής αίθουσας και μάλιστα σε ένα ρόλο tutor assistant. Το μήνυμα λοιπόν δεν «Διαβάστηκε» φυσικά ποτέ, λογικό, και ευτυχώς το μάθημα ξεκίνησε σύντομα μετά από αυτό, όπως και η σύνδεση μου με την διεργασία. Φαίνεται ότι, τώρα που είμαι σε θέση να κατανοήσω καλύτερα αυτές τις μορφές αναπηρίας που βιώνω, ίσως θα είχε νόημα η ύπαρξη ενός «φροντιστή», κάποιου που να αναλάβει τις ανάγκες του ασώματου, άφωνου Άλλου. Φυσικά, πολύ φοβάμαι ότι κάτι τέτοιο θα είχε κάποιες εντελώς διαφορετικές συνέπειες στο βίωμα μου, οδηγώντας ίσως σε μια αίσθηση ακόμη μεγαλύτερης αβοηθησίας.

γ) Ομιλία / Συμμετοχή

Πέραν των πρακτικών προβλημάτων της σύνδεσης, του ήχου και της εικόνας, η δυσκολία απομακρυσμένης ομιλίας εντός του πλαισίου αυτού πιστεύω ότι ορίζεται περισσότερο από κάτι άλλο: την αίσθηση της απόστασης. Όλα τα πρακτικά ζητήματα συμβάλλουν πολύ ουσιαστικά στην αίσθηση αυτή φυσικά, ίσως να την επιβάλλουν κιόλας κατά κάποιο τρόπο. Η πραγματικότητα είναι ότι σε κάποιο βαθμό νιώθεις σαν ένα ξένο σώμα στη διεργασία αυτή. Ο όρος «ξένο σώμα» δεν είναι φυσικά καθόλου τυχαίος, αφού μπορεί να περιγράψει μια αποσωματοποιημένη εμπειρία συμμετοχής στη ροή του μαθήματος, μια συμμετοχή η οποία δεν ορίζεται από τη φυσική παρουσία παρά τα όποια affordances της εικόνας/βίντεο. Η μη-ενσώματη αλληλεπίδραση δεν έχει τα ίδια ποιοτικά χαρακτηριστικά με την ενσώματη, χαρακτηριστικά τα οποία είναι απαραίτητα για την επικοινωνία μεταξύ ατόμων, την μεταφορά μηνυμάτων, πληροφοριών και νοημάτων και, εν τέλει, για τη δημιουργία μιας σχέσης μεταξύ δραστών, όποιας μορφής σχέση και αν θελήσουμε αυτή να είναι. Με την ομιλία, τον λόγο (ιδιαίτερος τον προφορικό), τα άτομα είναι απαραίτητο να μεταφέρουν ένα κομμάτι του εαυτού τους, του Εγώ τους προς τον συνομιλητή/ακροατή, ή αν μη τι άλλο να νιώθουν ότι είναι αυτοί οι ίδιοι, αυτό το Εγώ, το οποίο αλληλεπιδρά. Πώς μπορώ να μεταφέρω ένα κομμάτι του Εγώ μου, όταν στην πραγματικότητα δεν είμαι Εγώ αυτός ο οποίος συνομιλεί; Τα αισθητήρια όργανα μου είναι λειψά, δεν έχω καμία αίσθηση της εικόνας του εαυτού μου, περιορίζομαι ως άνθρωπος σε ένα κεφάλι μονάχα το οποίο μεταφέρεται ως εικόνα αλλά και, μεταφορικά, ως πράξη, καθώς δε μπορώ με ευκολία να μεταδώσω οποιαδήποτε συναισθηματική απόκριση παρά μόνο τις γνωστικές. Σε κάποιο βαθμό φαίνεται εν τέλει να αυτο-περιορίζομαι σε αυτή τη γνωστική επεξεργασία όσων στοιχείων ακούω φυσικά, όσων στοιχείων ακούω πίσω από τις λέξεις, αλλά και όσων στοιχείων μπορώ να παράγω. Καθώς το σώμα δεν είναι παρόν, όλα του τα αισθητήρια, όλα του τα affordances μειώνονται, αν δεν εκμηδενίζονται εντελώς σε ορισμένες έστω περιπτώσεις... Επιστρέφοντας στον ίδιο το λόγο, φαίνεται γενικώς να βρίσκομαι σε ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στον προφορικό και τον γραπτό λόγο, μια κατάσταση limbo μεταξύ των δυο αυτών τύπων αφήγησης, κατάσταση η οποία, αν και δανείζεται πολλά στοιχεία από τους δύο τύπους, μοιάζει να μην μπορεί να προσεγγίσει τις δυνατότητες κανενός απ' τους δύο. Δεν νομίζω πως είμαι τόσο καλή σε αυτό το ενδιάμεσο στάδιο.

Σαφώς, είναι σημαντικό να λάβουμε υπ' όψιν μας ότι μια δυσκολία έχει συνήθως περισσότερους από έναν λόγους εμφάνισης. Συγκεκριμένα, ο ρόλος αυτός του tutor assistant είναι εντελώς νέος και, σε κάποιο βαθμό τρομακτικός, φαντάζομαι για όλους εμάς, αλλά σίγουρα είναι για εμένα. Είναι δύσκολο να μιλάς από αυτή τη θέση, είναι δύσκολο να απευθυνθείς σε ένα «κοινό», να σκεφτείς τις αποκρίσεις σου στα λεγόμενα των φοιτητών και να συνοψίσεις, να ρωτήσεις, να μοιραστείς κάτι το οποίο κρίνεις ότι είναι βοηθητικό για τη διεργασία. Χρειάζεται δουλειά και σταθερή ανάπτυξη της ίδιας της διεργασίας αλλά και του εαυτού. Για κάποιους δε, η δημόσια ομιλία είναι ακόμη δυσκολότερη και, δυστυχώς, είμαι ένας από αυτούς. Γνωρίζω όμως πως υπάρχει τρόπος αυτή η δυσκολία να μειωθεί και έως και να εξαφανιστεί, και ο τρόπος αυτός είναι το να νιώσει κανείς άνετα εντός του συγκεκριμένου πλαισίου. Αυτή η άνεση είναι δύσκολο να κατακτηθεί δια μέσω της δυνητικής συμμετοχής (και πάλι, τουλάχιστον για εμένα ισχύει αυτό), καθώς η άνεση είναι κατ' αρχάς κάτι που απαιτεί σωματική, φυσική αλληλεπίδραση. Φυσικά, αυτή η άνεση έχει να κάνει και με κάτι πολύ πιο απλό: όλοι γνωρίζουμε τους κανόνες της συνομιλίας λίγο-πολύ και παρά το ότι πολλές φορές δεν είμαστε σίγουροι πότε είναι η ώρα μας να μιλήσουμε ή αν πρέπει να διακόψουμε κάτι για να πούμε τη γνώμη μας, εντούτοις καταφέρνουμε τελικά, σε κάποιο βαθμό έστω, να συμμετέχουμε ικανοποιητικά για εμάς και για τους άλλους. Οι κανόνες όμως αυτοί δεν βιώνονται με τον ίδιο τρόπο όταν δεν είμαστε φυσικά παρόντες (και θα υπογραμμίσω για μια ακόμα φορά, με δεδομένη την τεχνολογική υποδομή που χρησιμοποιήσαμε). *«Μπορώ να διακόψω; Μπορώ να μιλήσω; Ακούγομαι; Είναι περίεργο;»* και κυρίως *«Νιώθω αρκετά άνετα να μιλήσω; Θα μπορέσω να πω αυτό που πράγματι θέλω να πω;»*. Και γνωρίζουμε όλοι περίπου αυτό το συναίσθημα γιατί όλοι περάσαμε αυτή τη διαδικασία «μάθησης» του διαλόγου, της συνομιλίας. Αλλά αυτό ήταν πολλά χρόνια πριν. *«Νόμιζα ότι τα είχα ξεπεράσει όλα αυτά»*, σκέφτομαι. Δεν έχω απάντηση αν είναι τα νέα πλαίσια που συχνά μας κάνουν να πηγαίνουμε χρόνια ή και δεκαετίες πίσω και να χρειάζεται να ξανά-ανακαλύψουμε απλά και βασικά πράγματα, ή αν είναι οι διαφορετικοί τρόποι, τα διαφορετικά μέσα (εδώ, η εξ' αποστάσεως παρουσία μέσω τάμπλετ) αυτό το οποίο μας κάνει να χρειάζεται «να ξαναεφεύρουμε τον τροχό». Απλούστερα, το ερώτημα με το οποίο έρχομαι αντιμέτωπη συχνά είναι: *«Είμαι εγώ ή η συνθήκη αυτό που οδηγεί σε αυτές τις δυσκολίες;»*. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων της ομάδας εργασίας μετά το τέλος του μαθήματος, τα πράγματα γίνονται κάπως πιο απλά. Η ομάδα είναι ολιγομελής, ο χώρος είναι μικρότερος, μπορώ να δω όλους τους συμμετέχοντες και να με βλέπουν και αυτοί και, κυρίως, υπάρχει μια άνεση μεταξύ μας, μια επικοινωνία, ένας σεβασμός κλπ. Ακόμη όμως και εκεί, χρειάζεται να καταβάλλουμε όλοι μια κάποια προσπάθεια για να επικοινωνήσουμε: πρέπει συχνά να μιλάμε πιο δυνατά, να επαναλαμβάνουμε, να χάνουμε χρόνο με το στήσιμο του εξοπλισμού ή λόγω προβλημάτων με την σύνδεση κ.α. Ιδιαίτερος όμως όταν πρόκειται για μια λίγο πιο συναισθηματική εμπειρία, ένα αστείο, μια συμβουλή, κάποιο είδος μοιράσματος, και πάλι αρχίζει η απόσταση να περιπλέκει λίγο τη συνομιλία, τη συμπεριφορά μου ως άτομο. Ως ένα βαθμό δε μπορείς να είσαι αυτός που πραγματικά είσαι δια μέσω μιας οθόνης...

Η άλλη όψη.

Η μια πλευρά του νομίσματος είναι αυτή η δύσκολη πλευρά που προσπάθησα να παρουσιάσω παραπάνω. Όμως, φυσικά, υπάρχει και η άλλη πλευρά, η πλευρά της συμμετοχής, της συνεργασίας, του χιούμορ και του μοιράσματος, έστω και «εξ' αποστάσεως». Αν σκεφτούμε τα πράγματα στη ρίζα τους, ως 0 και 1, οι δυνατότητες χωρίς το διαδίκτυο θα ήταν οι εξής δύο: είτε *συμμετέχω* είτε *δε συμμετέχω* στη διεργασία. Και από τη στιγμή που βρίσκομαι μακριά, η μόνη επιλογή θα ήταν «δε συμμετέχω». Σε αυτή τη βάση, το διαδίκτυο, και ιδιαίτερα η βίντεο-επικοινωνία δια μέσω skype ή άλλων προγραμμάτων, προσφέρει μια δυνατότητα η οποία απλούστατα δεν θα υπήρχε χωρίς αυτά: μια δυνατότητα να μειώσουμε τα σύνορα και να επαναπροσδιορίσουμε το πλαίσιο της συνεργασίας, μια δυνατότητα συμμετοχής σε μια διεργασία που βρίσκεται τόσο μακριά, μια επιλογή να δώσουμε και να πάρουμε γνώσεις, εμπειρίες και συναισθήματα χωρίς τους φυσικούς περιορισμούς του χώρου. Και αυτή η δυνατότητα υπερέχει όλων των προβλημάτων και προβληματισμών: «*αξίζει τον κόπο*» με μια μόνο φράση. Στην πρώτη εντός-τάξεως διεργασία για παράδειγμα, δεν ήμουν παρούσα, έστω και δυνητικά. Ήταν αρκετά εύκολο να καταλάβω ότι κάτι τέτοιο δε θα μπορούσε να δουλέψει. Το να εργάζεσαι για κάτι, να συνεργάζεσαι, να οραματίζεσαι, να σχεδιάζεις, αλλά να μην είσαι παρόν στο πρακτικό μέρος, στην υλοποίηση, στη διδασκαλία είναι απλά αδύνατον, ιδιαίτερα όταν η διδασκαλία αυτή πραγματοποιείται με τον συγκεκριμένο τρόπο. Οι αναστοχασμοί και οι συζητήσεις αναφορικά με τις συναντήσεις στο πανεπιστήμιο δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν αν κάποιος δεν είναι παρών στις συναντήσεις αυτές, και το feedback το οποίο όλοι παίρνουμε από τους συμμετέχοντες φοιτητές κατά τη διάρκεια του μαθήματος είναι απαραίτητο στοιχείο στον σχεδιασμό της επόμενης ενότητας αλλά και της όλης διεργασίας του μαθήματος.

Το γεγονός ότι η συμμετοχή δια μέσω διαδικτύου είναι μια σχετικά νέα πραγματικότητα, ένας νέος τρόπος, ιδιαίτερα για τα ελληνικά δεδομένα, κάνει αυτή την εμπειρία ιδιαίτερα σημαντική, κατά τη γνώμη μου για όλους τους συμμετέχοντες. Ήταν απαραίτητο κατ' αρχάς για εμάς, να βρούμε νέους τρόπους εργασίας οι οποίοι να μπορούν να εμπεριέχουν και να διευκολύνουν την εξ' αποστάσεως συμμετοχή, την ουσιαστική επικοινωνία και τη δημιουργικότητα εντός μιας τέτοιας ιδιαίτερης συνθήκης. Μαθαίνουμε να διευρύνουμε τα πλαίσια και τους τρόπους συνεργασίας, μια γνώση η οποία είναι ιδιαίτερης αξίας στην τεχνολογική αυτή εποχή: είναι μεγάλο προνόμιο να μάθει κανείς αυτή τη δεξιότητα της απομακρυσμένης συνεργασίας. Από την άλλη πλευρά, μια τέτοια πραγματικότητα φαίνεται να αποτελεί πηγή γνώσης και για τους φοιτητές. Την πρώτη φορά όπου παρουσιάστηκε το tablet / εγώ, ο ενθουσιασμός και η περιέργεια των φοιτητών ήταν πολύ μεγάλη. Ήταν κάτι που μπορούσα να διακρίνω ξεκάθαρα, όσα χιλιόμετρα μακριά και αν ήμουν και όσο μη-καθαρή κι αν ήταν η εικόνα. Πιστεύω ότι, αν και «συνήθισαν» σε αυτή την εικόνα, ο ενθουσιασμός και η περιέργεια συνέχιζαν να είναι υψηλά, καθώς πάντοτε έβλεπα κεφάλια να κουνιούνται για να δουν στη συσκευή, χέρια να χαιρετούν, χαμόγελα και περίεργα βλέμματα. Αν μπορούμε να επιδείξουμε, να μεταφέρουμε τέτοιες δυνατότητες απομακρυσμένης συνεργασίας

στους φοιτητές, τότε έχουμε ήδη «διδάξει» ένα βασικό σημείο της κουλτούρας της τεχνολογίας, και το έχουμε κάνει περισσότερο πρακτικά παρά θεωρητικά, περισσότερο κατανοητά παρά αφηρημένα. Με τον τρόπο αυτό, είναι ένα μεγάλο κέρδος για όλους και πιστεύω ότι, αν υπάρχει η ευκαιρία αυτός ο απομακρυσμένος άλλος να βρεθεί φυσικά, σωματικά στο περιβάλλον της αίθουσας, να αποκτήσει τελικά σώμα, τότε η αίσθηση της απόστασης θα καταργηθεί και για τις δύο πλευρές πολύ γρήγορα, σίγουρα πολύ γρηγορότερα από το αν η εικόνα δεν είχε περάσει «μέσα απ' τα καλώδια» και εντός της εντός-τάξης διεργασίας.

Φαίνεται, εν τέλει, ότι αυτή η εξ αποστάσεως συμμετοχή, αυτή η δυνητική παρουσία, είναι κάτι το οποίο, αν και ίσως μπορεί να βοηθηθεί από διάφορα 'τρικ', εργαλεία ή μέσα, πρέπει κατά κύριο λόγο να αποτελέσει αντικείμενο αναστοχασμού και προσωπικής μάθησης. Γράφοντας τα παραπάνω, αναγνώρισα ότι μια μεγάλη διαφορά κατά τη διάρκεια αυτής της έως τώρα πορείας, βρίσκεται στην επένδυση του tablet ή ίσως και του ίδιου του μαθήματος. Αυτά που τώρα βιώνω ως έντονους περιορισμούς και προβληματισμούς, ήταν πράγματα τα οποία μου φαινόταν αστεία στην αρχή, «νέα παιχνίδια», περίεργες, ενδιαφέρουσες καταστάσεις. Όσο περισσότερο όμως επενδύω στην διεργασία αυτή (τόσο την εκπαιδευτική όσο και τη δυνητική), τόσο χάνουν την αστεία πλευρά τους. Ίσως ένας δρόμος είναι να προσπαθήσω να την ξαναβρώ. Να απ-επενδύσω το tablet από τη λειτουργία του σαν «εγώ», και να το κάνω πάλι να είναι ένα απλά και μόνο ένα μέσον, ένα αστείο, περιοριστικό μέσο, ένα κάδρο με μια περούκα, μια κινούμενη κορνίζα κολλημένη με ζελοτέιπ στον τοίχο, ένα κουλ artifact με το οποίο αξίζει να βγάλεις μια φωτογραφία (Εικόνα 1).

Εικόνα 1: Ο διδάσκοντας (Μπράιλας Α.) και δύο μέλη της ομάδας υποστήριξης (Φουκά Ε. και Αβάνη Μ.) μετά το τέλος της διάλεξης. Το tablet / εγώ διακρίνεται στο πάνω μέρος του μαυροπίνακα.

Βιβλιογραφία

- Atkinson, P. (1997). Narrative Turn or Blind Alley? *Qualitative Health Research*, 7(3), 325–344. <https://doi.org/10.1177/104973239700700302> (Original work published)
- Bochner, A. P., & Ellis, C. (1992). Personal narrative as a social approach to interpersonal communication. *Communication Theory*, 2(2), 165-172.
- Brailas, A., Avani, S., Gkini, C., Deilogkou, M., Koskinas, K., & Alexias, G. (2017). Experiential Learning in Action: A Collaborative Inquiry. *The Qualitative Report*, 22(1), 271–288. Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol22/iss1/15>
- Brailas, A., Avani, S.-M., Gkini, C., Deilogkou, M.-A., Dimitriadis, G., Thravalou, E., Fouka, E., & Koskinas, K. (2019). Group work, reflective practice and blogging in academic teaching: Developing peer learning networks. *PsyArxiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/stjv2>
- Brailas, A., Koskinas, K., & Alexias, G. (2016). Design and implementation of a web-based system to support collective reflective practice. *International Journal of Designs for Learning*, 7(3), 95–104. <https://doi.org/10.14434/ijdl.v7i3.18864>
- Brailas, A., Koskinas, K., & Alexias, G. (2017). Teaching to emerge: Toward a bottom-up pedagogy. *Cogent Education*, 4(1), 1377506. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2017.1377506>
- Brailas, A., & Nika, S. (2015). Groupwork and participatory media. *European Journal of Social Behaviour*, 2(1), 12–20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.237077>
- Chang, H. (2008). *Autoethnography as Method*. New York: Routledge. (Original work published)
- Custer, D. (2014). Autoethnography as a Transformative Research Method. *The Qualitative Report*, 19(37), 1–13. (Original work published)
- Delamont, S. (2009). The only honest thing: autoethnography, reflexivity and small crises in fieldwork. *Ethnography and Education*, 4(1), 51–63. <https://doi.org/10.1080/17457820802703507> (Original work published)
- Ellis, C., & Flaherty, M. G. (1992). An agenda for the interpretation of lived experience. Στο C. Ellis & M. Flaherty (Eds.), *Investigating subjectivity: Research on lived experience*, (σσ. 1-13). Sage Publications.
- Ellis, C., Adams, T. E., & Bochner, A. P. (2011). Autoethnography: An Overview. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 36(4 (138)), 273–290. (Original work published)
- getyourkicksoncemore (2016, 17 Απριλίου). *Η δυνητική παρουσία* [Blog post]. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <https://getyourkicksoncemore.wordpress.com/2016/04/17/η-δυνητική-παρουσία/>

- Holman Jones, S. (2005). Autoethnography: Making the personal political. Στο N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research*, 3rd ed., (σσ. 763-791). Sage Publications.
- Holt, N. L. (2003). Representation, Legitimation, and Autoethnography: An Autoethnographic Writing Story. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(1), 18–28. <https://doi.org/10.1177/160940690300200102> (Original work published)
- Humphreys, M. (2005). Getting Personal: Reflexivity and Autoethnographic Vignettes. *Qualitative Inquiry*, 11(6), 840–860. <https://doi.org/10.1177/1077800404269425>
- Langellier, K. (1999). Personal narrative, performance, performativity: Two or three things I know for sure. *Text and Performance Quarterly*, 19, 125-144.
- Öberg, R. (2017). Autoethnography is Nonsense – An opinion piece. Retrieved from <http://harrisjonesanthropology.com/2017/04/autoethnography-nonsense/> (Original work published)
- Sparkes, A. C. (2000). Autoethnography and Narratives of Self: Reflections on Criteria in Action. *Sociology of Sport Journal*, 17(1), 21–43. <https://doi.org/10.1123/ssj.17.1.21> (Original work published)
- Spry, T. (2001). Performing Autoethnography: An Embodied Methodological Praxis. *Qualitative Inquiry*, 7(6), 706–732. <https://doi.org/10.1177/107780040100700605> (Original work published)
- Tombro, M. (2016). *Teaching Autoethnography: Personal Writing in the Classroom*. New York: Open SUNY Textbooks.
- Van Maanen, J. (2011). *Tales of the Field: On Writing Ethnography, Second Edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wall, S. (2006). An Autoethnography on Learning About Autoethnography. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(2), 146–160. <https://doi.org/10.1177/160940690600500205>

Η συγγραφέας

Γκίνη Χριστίνα: Αποφοίτησε από το τμήμα Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου το 2015 και πραγματοποιεί μεταπτυχιακές σπουδές στα Δυναμικά Συστήματα στο Πανεπιστήμιο του Bergen. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν τη θεωρία πολυπλοκότητας και τα δυναμικά συστήματα, τη ψυχοκοινωνιολογία της διαδικτυακής ζωής, και την κοινωνιολογία του σώματος και της ενσώματης δράσης.

Ευχαριστίες: Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Αλέξη Μπράιλα για όλες τις ευκαιρίες, ιδέες, και υποστήριξη που μου έχει προσφέρει τα τελευταία χρόνια, καθώς και για τα πολύτιμα σχόλια του στο παρόν άρθρο.